

tikai hibákkal terhelt nyelv” (198. old.) felértékelését. Arthur C. Dan-tónak a közhely színeváltozásáról szóló tanulmányához kapcsolódva ezt a poétikai jelenséget a modernitás esztétikai paradigmájához kapcsolja, amelyben a művészi és a nem művészi (alatti, feletti) világ dichotómiája nem kibékíthetetlen ellentét, hanem komplex, egymást aláasó mozgás. Bedecs ezért elutasítja, hogy Parti Nagy hőseinek beszéde „rontott nyelv” volna, és meggyőzően érvel a korpusz poentírozott, precíz retorikai szerkesztettsége mellett: „Parti Nagy prózájában nem a dilet-tánst, hanem a profit ünnepejük, aki olyannyira érti és érzi a magyar nyelvet, hogy nemcsak használni, hanem parodizálni is tudja annak rontott változatát.” (200. old.) A legújabb kötet (*A fagyott kutya lába*) elmaradt sikerét azzal magyarázza, hogy az a bevált nyelvi gyakorlattól eltérve, a befogadókat olyan kihívások elé állította, amelyeknek azok nem akartak megfelelni. Ugyanebben az összefüggésben válik érdekese Mészáros Márton írása Háy János újabb prózai munkáiról, amely a sikert Háy színházi megjelenései sajátos nyelvi összetettségének, illetve műfaji komplexitásának tulajdonítja.

Bengi László Márton László önértelmező eljárásai szemszögéből vizsgálja az *Árnyas fűtűcát*. Márton halás alanya egy ilyen vizsgálatnak, s Bengi ügyesen kikerüli a vállalkozás csapdait. Nem olvassa rá Márton érkező prózáját Márton írásművészetére, inkább mindkettőt prózapoétikai perspektívába állítja. Végül Bombitz Attila – a korábbi szövegeiből ismerős nézőpontjának megfelelően – a világ poétikai megalkotása, illetve megalakotottsága szemszögéből vizsgálja az „anakronisztikus történetalakzatokkal” operáló kortárs magyar próza fejleményeit, melyeket a kortárs világirodalmi történésekhez képest „fáradt-nak” és „lassúnak” minősít.

Mindent összevetve: a tanulmánygyűjtemény igényes munka, bővelkedik izgalmas kérdésekben és meggondolkodtató megoldási javaslatokban. Egyetlen problémája, hogy nem egységes, ami nagy valószínűséggel koncepcionális velejárója egy ilyen vállalkozásnak. A tanulmányok egy része

ugyanakkor nem reflektál a tárgyalt művek nyolcvanas évekbeli recepciójának sajátosságaira, ami homályba vonja a kötetnek az újraolvasásra, a kanonikus pozíciók átrendezésére irányuló szándékát.

BÖHM GÁBOR

A műfordítás elveiről: magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény

Szerk. Józán Ildikó. Balassi Kiadó, Bp., 2008. 501 old., 3900 Ft (Pont fordítva 7.)

A „fordításelméleti szöveggyűjtemény” Toldy Ferenc előadásának címet kölcsönzi, amely vitaindítóként a Kisfaludy Társaság előtt hangozott el két részletben, s jogosan tekinthető nemcsak a fordításról való hazai reflexió első összegzőjének, hanem egy-szersmind gyűjtőpontjának is. Toldy ugyanis szembehelyezkedett Batsányival, mérlegelte Rájnis, Kármán, Kazinczy fordítói gyakorlatát és fordításkritikai nézeteit – majd nemcsak saját korábbi fordítói gyakorlatával (és ezzel összefüggésben egyes vers-tani kérdésekben elfoglalt korábbi álláspontjával) fordult szembe (például az antik időmértékes szövegek átültetését illetően), de korábbi „fordítás-elméleti” nézeteivel is ellentétesen nyilatkozott, részben az átültetéseit ért kritikák hatására. Visszautasítja a hazai fordítási gyakorlat egyik etalon-jaként működő goethei fordítói elvek (és egyben korszakok) közül a legma-gasabb rendűnek tartott harmadikat: eszerint a fordítás nem az idegen gondolkodásmód átsajátítására törekszik, hanem – az eredetijével való azonosu-lásra törvén – az alapszöveghez terel, a szó szerinti fordításhoz közelít, s az átültetésre váró műalkotással azo-nosat kíván alkotni, helyébe szeret-ne lépni (KM 160, 162.). A Goethe *Nyugat-keleti divánjában* lefektetett három fordítói elv- és korszak, to-vábbá Rájnis József *Magyar Virgilius* című írásának (e kötetben: 42–59. old.) szintén hármas fogalomrendsze-

re (*rabi fordítás, közfordítás, jeles fordítás*) nyomán Toldy *alakhű, anyahű* és *szoros fordítást* különít el (146. old.), és a (részben Goethétől átvett) példákhoz kapcsolódva a recepció felől teszi mérlegre az egyes típusok alkalmazhatóságát, műfajhoz kötöttségét, hozadékait. Toldy a magyar nyelvű fordítások számának növekedését reméli a recepció-központú fordításhoz való visszatéréstől, célja „a grammatikusi zsarnokló szempont helyébe a szabadabb művészt és nemzetit jogaiba igtatni” (145. old.).

Az előadás és később nyomtatásban megjelent változata vitára ösztönözte hallgatóságát és olvasóit (néhány reflexió a jelen kötetben is olvasható), sokáig viszonyítási pont maradt, s korábbi nézeteket összegző, azokkal szemben határozottan állást foglaló jellegénél fogva maga köré gyűjti a kötet számos írását, mintegy annak narratív csomópontjaként is olvasható. Szerzője elsők között használta Magyarországon a műfordítás, fordításelmélet kifejezéseket, jóllehet a mai következtelen, sokszor terminológiai tisztázatlanságotól sem mentes szóhasználathoz képest igen tág értelemben.

A kötet egyik jegyzete (462. old.) jogosan vitatja el Szemere Páltól a dicsőséget, hogy a „műfordítás” kifejezést ő vezette volna be a kritikai gondolkodásba, viszont további vizsgálódásba mégsem bocsátkozik. A *Jegyzetek* megemlíti: „Az sem teljesen világos, hogy műfordítás szavunk, illetve a fordítói hűség koncepciója hogyan alakult ki és változott az idők során”. (445. old.) Ami a „fordításelméletet” illeti, Toldy Ferenc többek között 1859-ben, Kazinczy kapcsán használja e kifejezést esztétikai szövegek fordítására (Toldy Ferenc: *Pillantás Kazinczy írói pályájára*. In: *Toldy Ferenc Irodalmi beszédei*, II. Bp., 1888. 182. old. Bővebben I. Burján Monika: Toldy Ferenc helye a magyar fordításelméleti gondolkodás történetében. *ItK*, 2001. 12. szám, 29. old., 4. láb.)

Ezzel el is érkeztünk azokhoz a fenntartásokhoz, amelyeket a *Pont fordítva* sorozat negyedik tagjaként napvilágot látó *Kettős megvilágítás (Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig)* című kötet re-

cenzenesi (Sohár Anikó – *Literatura*, 2008. 3. szám, 374–385. old.; Gálosi Adrienne – *BUKSZ*, 2008. ősz, 269–272. old.) részletesen kifejtettek a fordításmélet terminus alkalmazhatóságát, jelentését illetően. Ezeket a megjegyzéseket azonban, amelyek a jelzett fogalmat a *Theory of Translation*, illetve a *Translation Studies* terminus fordításaként, magyar nyelvű megfelelőjeként látják problematikusnak, szűkítőnek a kötet élén (Gálosi: *i. m.* 269. old.; Sohár: *i. m.* 375. old.), továbbiakkal kell kiegészítenünk a magyar szöveggyűjtemény kontextusának megfelelően. Toldy idézett tanulmányában minden bizonynyal a német *Theorie der Übersetzung* kifejezés tükörfordítását adja, gyűjtőfogalomként használva a szót: elsősorban fordításkritikaként érti, de írásaiban helyenként azon reflexiókat is magába foglalja e fogalom, amelyek poétikai vagy történeti értelemben a művészi igényű szövegek fordításához fűződnek, és nem is feltétlenül alkotnak rendszert – vagyis éppen olyan bizonytalan és tág jelentésben, amelyet a kötetünk alcímében található terminus is magáénak mondhatna, ha valóban a gyűjtemény jelölőjeként kívánna működni. Elméleti igényű szövegnek ugyanis közelítőleg csupán a kötet negyedét, véleményem szerint az összegyűjtött 48 írásból (ha az *Íliászi pör* elnevezésű szövegcsoporthoz egy szövegnek vesszük) 14-et tekinthetünk (a Dálnoki Benkő Mártontól és Bessenyeitől közölt részlet, Batsányi János: *A fordításról, Toldalék a Magyar Museum III-ik negyedéhez*, Rájnis József: *Magyar Virgilius*, Szemere Pál cím nélküli szövege, Toldy Ferenc: *A műfordítás elveiről*, Szász Károly: *A műfordításról...*, Brassai Sámuel: *Mégis valami a fordításról*, Gyulai Pál: *A fordításokról*, Ignotus: *A fordítás művészete*, Kardos László: *Utószó*, Rába György: *A szép hűtlenek részletei*, végül Somlyó György: *Két szó között...*). A lista részleteiben természetesen vitatható, módosítható, az arányokat azonban reményeim szerint tükrözi. Feltűnő, hogy a szerzők szinte kivétel nélkül műfordítók, akik ebben a minőségükben fogalmazzák meg céljaikat, irányelveiket, a munkájuk során felmerülő kétségeket. A gyűjtemény karakterét tehát feltűnően

közel érzem a *Pont fordítva* sorozat korábban *Tizenhárom a fordításról* címmel megjelent hatodik darabjához, és kiáltó a különbség a *Kettős megvilágítás* című gyűjteményhez képest – holott az utóbbi két kötet szorosan egymásra épül. Olyannyira, hogy – bár az utóbbiban olvasható *Utószó* tartózkodik ennek tisztázásától – kijelenthető: a magyar válogatás mintegy kommentárként, a szöveggyűjtemény szöveggyűjteményeként gyűjti maga köré a *Kettős megvilágításban* olvasható írásokat, annak ellenére, hogy később látott napvilágot. E kijelentés részletesebb bizonyítására itt terjedelmi okokból nem vállalkozom, csupán utalok néhány kapcsolódási pontra a legfontosabbak közül. A Szent Jeromos jelezte fordítói irányelv, amely a szent szövegek esetében szükségesnek tartja, hogy a görög és római szerzők fordításánál alkalmazott gondolatról gondolatra való fordítás elvét felváltva a szó szerinti fordítás elve, megjelenik a Karthausi Névtelen idézett részletében, majd Szilvásújfalvi Anderkó Imrénél, mérlegeli Báróczi Sándor, Rájnis József, s végül idézi Csordás Gábor; a kérdés később módosul, és a műnemek között vannak hasonló határt (pl. Gondol Dániel [158. old.]); a XVII. századi protestáns magyar szerzők írásai értelemszerűen szorosan kapcsolódnak a lutheri részlethez, Báróczi nézetei a Biblia fordításáról Tyndale idézett szövegével hozhatók összefüggésbe, Képes Géza Dolet-hez nyúl vissza; Scheffer gondolatai a görög és római irodalom fordításáról a XVIII. századi magyar fordítók, a népnyelv és latin nyelv kapcsolatáról gondolkodók (mindenekelőtt Batsányi) egyik legfontosabb viszonyítási pontja, s Dryden, Wilamowitz nézeteivel összefüggésben a Devecseri-vers ihletői is; Gottsched idézett szövege körül forog Rájnis, Batsányi és Bessenyei idézett írása, d’Alembert Péczeli hivatkozási pontja, Humboldt írására Brassai támaszkodik, Goethe fent jelzett koncepciójának a korban meghatározó szerepét többek között Toldy előadása és az ott kifejtett problémára érkező reflexiók tárgyalják (amire Csordás Gábor előadása is utal), a derridai helyreállító fordítás fogalma felől pedig igen izgalmassá válik a fel-fellángoló Shakespeare-vita

– a sort még hosszán folytathatnánk. Ha a két kötet hierarchikus viszonya valóban ez, akkor erre a szerkesztőnek nyíltan fel kellett volna hívnia a figyelmet, nem elsősorban a válogatás szempontjait érintő kritikák miatt, hanem azért, mert e két kötet által együtt létrehozott vízió nagyon fontos eseménye a fordításról való hazai gondolkodás történetének. Izgalmas lett volna, ha a szerkesztők nemcsak helyenként, hanem következetesen utalnak a jegyzetekben a két korpusz nyilvánvaló kapcsolódási pontjaira, ha már valamilyen megfontolásból tartózkodtak is a kommentárokból az átfogóbb igényű interpretációs műveletektől. Pedig a kötet a szövegek kiválasztásakor jól érzékelhetően történeti narratívát épít: csomópontok köré rendezi a közölt tanulmányokat (véleményem szerint ezeknek rendeli alá a *Kettős megvilágítás* szövegközléseit is), s ezt az alakulástörténetet a szövegek közlésének mechanikus kronológiai rendje sem zavarja meg különösebben.

E koncepció felől a válogatás nyilvánvaló hiányaira akár magyarázatot adhat a gyűjtemény szerkesztésének egyik, a *Jegyzetben* közölt elve: „Döntésünket egy szöveg mellett egy másik rovására (két egyformán fontosnak vélt írás esetén) a hozzáférhetőséget mérlegelve hoztuk meg.” (446. old.). Így a bibliafordítások kapcsán a szerkesztő joggal más antológiákhoz utalhatja az olvasót, s Brassai szövege talán védhető módon a gyűjtemény aránytalanul leghosszabb terjedelmű írása. Másfelől azonban ezt a koncepciót nem érvényesíti a XX. századi szövegek helyenként nem kellően reflektált válogatása (gondolok itt például a *Nyugat*-kritikákra, amelyek redundánsnak, egy helyben toporgónak tűnnek a kötet korábbi, nagy léptekkel haladó szerkezetéhez képest, ráadásul könnyen hozzáférhetőek). Babbitstól a *Könyvről könyvre* helyett talán érdemes lett volna a jóval kidolgozottabb, *Dante fordítása* című műhelytanulmányából közölni néhány részletet. A hazai fordításméleti gondolkodás történetében véleményem szerint számottevő Radó Antalnak *A műfordítás fogalma* című könyve, amelyre Ignotus is utal; szívesen olvastam volna a kötetben

Fodor Géza *Egy vers keresése* című tanulmányát, a kiváló műfordító, Várady Szabolcs *Változatok egy Larkin-versre* című írását, s önálló szöveggel is szerepeltettem volna Lator Lászlót, aki műfordítók nemzedékeit indította útjára, és számtalan írása illeszkedett volna a gyűjteménybe.

Érdekes ugyanakkor arra is felfigyelni, hogy az alcím annak a jóval kisebb terjedelmű gyűjteménynek a címét veszi át és szűkíti a magyar kontextusra (Bart István – Klaudy Kinga [szerk.]: *Fordításelméleti szöveggyűjtemény*. JATE, BTK – Tankönyvkiadó, Bp., 1980.), amely a XX. század második felében elsőként jelentkezett azzal az igénnyel, hogy a „modern fordítástudomány (!) minden irányzatát” (5. old.) bemutassa. A kötetünkben felvonultatott szerzők egy részének (Batsányi, Toldy, Arany, Brassai, Szász Károly, Radó Antal) fordítással foglalkozó tanulmányai, kritikái az 1980-as években még az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága által kiadott *Fordításelméleti Füzetek* érdeklődésére tartanak számot. A 90-es években viszont már a „magyar fordítástudomány” XIX. századi képviselőinek mutatkoznak (pl. Klaudy Kinga: *Magyar fordítástudomány a 19. században*. Brassai Sámuel nézetek a fordításról. In: Kiss Jenő – Szűts László [szerk.]: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Akadémiai, Bp., 1991. 387–394. old.; e tanulmányban ugyanakkor többször előfordul a „nyelvészeti fordításelmélet” kifejezés is.) Nem csodálkozhatunk tehát, ha a *Helikon*nak a fordítás, fordíthatóság kérdései felé elsősorban az irodalomtudomány felől orientálódó tematikus száma (1986. 1–2. szám), legalábbis címében távol tartva magát az efféle diszciplináris vitáktól, óvatosan *A fordítás távlatai* címmel jelent meg, s hasonlóan tág halmazzal jelöl *A fordítás és intertextualitás alakzatai* című, 1998-ban megjelent tanulmánykötet is. Jelen gyűjtemény a fordításelmélet fogalmához kapcsolódó határvillongásokat ugyan nem, de a terminológiai bizonytalanságot tovább örökíti. Erről tanúskodik a fűlszöveg első mondata és a jegyzetekhez fűzött bevezető is, amelyek a kötet írásait összefogó kifejezés újabb

és újabb alternatíváit keresik: „A kötet a magyar (mű)fordításelméleti gondolkodás történetét követi nyomon, s a (mű)fordítás-történeti visszatekintés szokványos kereteit kitágítva a 20. század meghatározó szövegein és a 19. század emblematikus írásain kívül fontos helyet szentel a 16–18. századnak.” (fűlszöveg); „A magyar fordítás-történet, illetve fordításelméleti gondolkodás feldolgozása nem történt meg” (445. old., kiemelések tőlem: B. M.). A kötet saját célkitűzéseit megfogalmazó részleteiben tapasztalható terminológiai bizonytalanság a válogatás szempontjainak részleges tisztázatlanságán túl jelezheti a – véleményem szerint elsősorban fordításkritika-történeti – gyűjtemény kérdésirányainak szükségszerű szóródását.

A kötet sokszínűségének is köszönhetően viszont számtalan izgalmas kérdésnek eredhet nyomába az olvasó. Végigkövethető, hogyan örökli meg a *Nyugat* esztétikája Batsányitól a jó fordítás feltételének tartott *beleérzés*, *azonosulás* fogalmát, amelynek egyik legkifejtettebb meghatározását Szász Károlynál találjuk meg, de amely áthatja a fordításról alkotott kortársi reflexiókat is; sejthetjük, hogy Kosztolányi Nietzsche-től veszi át a halott írásba életet lehelő fordítás metaforáját, amely később Rákos Sándor egyik kedvelt kifejezésévé válik; a Rába György fordításkönyvének címe által híressé vált és gondolkodásunkban elsősorban a nyugatos fordításesszémnyhez kötődő hűség (vs. szépség) etikai tartalomtól sem mentes fogalmának elődjét megtalálhatjuk Brassainál (203–206. old.). Elolvashatjuk a vitákat arról, vajon kinek, mely kultúrának és nyelvnek a szellemi tulajdona a fordítás, hogyan viszonyul az eredetiség kérdéséhez (Toldy, Gyulai, Elek Artúr stb.), s végül: hogyan kerülnek elő a recepcióközpontú fordítás kérdései újra és újra Shakespeare kapcsán Gondol Dánielnél, Szász Károlynál, Arany Jánosnál s később az 1980-as években az *Élet és Irodalom* hasábjain. A *Kettős megvilágítás* című gyűjtemény szövegeivel összeolvasva az itt közölt kritikákat, tanulmányokat meglepő lehet, hogy e két szöveggyűjtésben a fordításról való gondolkodás leggyakoribb metaforái a festészet (pl. 33., 73., 102.,

105., 119., 135., 145., 161., 232., 250. old.) és az öltözködés (17., 74., 97., 135., 163., 167., 179., 219. old.) témaköréhez köthetők, nyilvánvalóan az antik esztétikák és retorikák örökösiként.

Felfedező kedvünket, örömteli ráismeréseinket azonban sajnos némiképp letöri számos hiányosság, következetlenség és pontatlanság a szövegekhez kapcsolódó jegyzetekben. Ritkán fordul elő, hogy a jegyzet a szöveg első megjelenésének és a kötethez felhasznált szövegkiadásnak a pontos bibliográfiai adatait egyaránt feltünteti, többségében ez utóbbi hiányzik (pl. Batsányi, Péczeli József, Bessenyei Sándor, Rájnis József *Máró Virgilius...* kezdetű szövegénél), pedig a forrásként használt kritikai kiadások, antológiák, amelyeknek a gyűjtemény nemegyszer jegyzetapparátusát is változatlanul átveszi (hibáival együtt) – például az Sötér István szerkesztette *A magyar kritika évszázadai* három kötetének (Szépirodalmi, Bp., 1980–1981.) –, orientáló bibliográfia híján segítséget jelenthetnének az olvasónak a további tájékozódásban. Az egyes szövegközlésekhez helyenként igen tanulságos bevezetők kapcsolódnak: ismertetik a szöveg keletkezési körülményeit, az aktuális vita résztvevőit, összegzik álláspontjukat, néhol a gyűjteményben fellelhető kapcsolódási pontokra is utalnak (Rájnis József, *Magyar Virgilius* [453. old.], az „Íliászi pör” [459. old.], Szemere Pál *A fordításról* [462. old.], Vörösmarty Mihály *Véleményei* [463. old.], Arany János *A magyar Shakespeare megindítása* [468. old.]), de gyakoribb, hogy a szerkesztő tartózkodik az efféle rövid ismertetőktől. Helyenként a kötet jóval gazdagabb jegyzetapparátust kívánt volna, sok idegen nyelvű kifejezésnek vagy nem feltétlenül egyértelmű rövidítésnek hiányzik a fordítása, feloldása a tárgyi jegyzetekben (csak egy-egy példa: „K. O. L. Annaeus Florusnak...”, ti. a *Kegyes Olvasó* a személynévvel egybeolvasható [21. old.]; „Nec verbum verbo curabit reddere fidus interpres” [30. és 198. old.]). A hivatkozott vagy megemlített szépirodalmi alkotások teljes címével és szerzőjük feltüntetésével a jegyzet sok esetben adós marad (pl. felsorolás a 19. oldalon,

Paraphrases Horatianae [78. old.], „Náray Romeo és Júliájáról és Vajda Othellójáról” [157. old.], „Schlosser szava szerint” [174. old.], *Korona és gyász* [199. old.], *Hermann und Dorothea* [266. old.] stb.).

A szövegek helyesírása a *Jegyzetekben* közölt irányelveket (446. old.) nem minden esetben követi, gyakran azok ellenében a forrásmunkához igazodik. A kihagyásokat gyakran nem jelöli (pl. 120. old.), vagy követi a felhasznált szövegkiadást anélkül, hogy erre utalást tenne. Nem találok szerencsés megoldásnak, hogy a tárgyi jegyzeteket a kötet végén találjuk, s a főszövegben index nem utal rájuk, az apparátus használata így elég nehézkés, különösen például az *Iliási pör* esetében, ahol még a levélváltás egyes epizódjainak jegyzetei sem különülnek el tipográfiailag egymástól. A gyűjtemény hiányosságai természetesen egy későbbi kiadásban eltüntethetők, a hibák szaklektorok segítségével kiküszöbölhetők, de a kötet már jelen formájában is jól használható munka.

BARTAL MÁRIA

Benda Gyula: Zsellérből polgár – társadalmi változás egy dunántúli kis- városban

KESZTHELY TÁRSADALMA 1740–1849

S. a. r., szerk.: *Fenyves Katalin és Szijártó M. István h. n. [Budapest–Zalaegerszeg]. L'Harmattan–Zala Megyei Levéltár, 2008. 515 old., 4200 Ft (Mikrotörténelem 3.)*

Benda Gyulát, a kötet szerzőjét aligha kell bemutatnom e folyóirat hasábjain, az olvasók többsége bizonyára forgatta tanulmányait, sokan személyesen is ismerték. Ha szabad így fogalmaznom, ez az ismertetés elsősorban nem az ő számukra készült. Azt hiszem, mindnyájan várták, vártuk már doktori disszertációjának megjelenését, s aki még nem tette volna

meg, buzdítás nélkül is kézbe veszi e kötetet. A továbbiakban inkább azokat szeretném biztatni a Keszthely társadalomtörténetében való elmélyedésre, akik a szerzőt nem ismerték, nem ismerhették. A figyelmes olvasó megismerheti az egyedülálló historiográfiai kitekintéssel rendelkező történelmet, aki elméleti jártassága mellett a források szakavatott elemzője is, s aki – a szöveg nyilvánvaló befejezetlenségéből fakadó kisebb zökkenőket is beleértve – igényesen megformált gondolatait nem csupán a szaktörténészek szűk körének, hanem a szó klasszikus értelmében vett művelt nagyközönségnek írta.

A kötet a 2003-ban megvédett doktori disszertáció szerkesztett változata. Két nagyobb egységből áll. Az elemzés teszi ki mintegy háromnegyed részét, ezt követi a függelékben 29 táblázat, amelyek a szöveg jobb megértését hivatottak elősegíteni. E két részhez csatlakozik harmadikként Szijártó M. Istvánnak, a könyv egyik szerkesztőjének utószava.

A rövid, de annál fontosabb *Bevezetést* külön ki kell emelnem. Benda Gyula itt, ha csak pár szóban is, de egész történelmi pályájának mozgatórugóiról vall. „Egyrészt mindenkor foglalkoztatott az a kérdés, hogy miből fakadnak 20. századi társadalmunk fejlődési sajátosságai, problémái. Ebben az értelemben a jelenhez vezető folyamat érdekelt és érdekel ma is, annak egy szakaszát próbáltam kimetszeni az egész jobb megértése érdekében. Másrészt arra kerestem a választ, hogyan írható le a társadalom mozgása, mi benne a meghatározó és mi a meghatározott elem, milyen összefüggésrendszerben értelmezhető, magyarázható vagy érthető meg.” (13. old.) Mindkét kérdésfeltevés a jelen megértésére irányul: a múlt mint a ma szerves előzménye jelenik meg, amelynek ismerete hozzásegíthet korunk megértéséhez; a továbbiakban pedig a jelenünk szempontjából releváns múlt megismerésének lehetőségeit vizsgálja. A *Bevezetés* második felében azokat az irányzatokat, iskolákat mutatja be (a terjedelemtel talán helyesebb volna ezt felsorolásnak nevezni), amelyek hatottak témaválasztására, történelmi pályájára. Az Annales-kör mellett a

közgazdász Simon Kuznets és Walt Whitman Rostow nevét említi, pár szóban bemutatva hazai recepciójuk főbb állomásait is. E recepció jelölte ki tulajdonképpen Benda Gyula kutatásának időhatárait azzal, hogy a hazai vizsgálatok során a XVIII. század kutatása háttérbe szorult. A térbeli lehatárolás viszont egyértelműen a francia „regionális táji-történeti monográfiáktól” kapott ösztönzést jelzi. Benda Gyula eredeti célkitűzése, amelynek hatása nyomokban még disszertációjában is fellelhető, egy uradalmi központ mezőváros és a hozzá kapcsolódó vidék vizsgálata volt. (E nyomatok közül kettőt említ meg: az első fejezetben megkísérli lehatárolni azt a területet, amelyre nézve Keszthely központi szerepkört látott el; a 8. fejezetben pedig a házasságkötések és a vándorlás kapcsán felveti a regionális vizsgálatok szükségességét.) Az elkészült disszertáció azonban „csupán” Keszthelyről szól. A vizsgálat térbeli szűkítését nyilvánvalóan a forrásanyag feldolgozásának módszeressége indokolta. A forrásfeltárás és forrásfeldolgozás mélysége, ha nem is egyedülálló, de mindenképp párját ritkító. A teljességre törekvő feltárás, másfélszáz év anyakönyvi bejegyzéseinek a családrekonstrukció módszerével történő feldolgozása ennek csak két példája. Mindez Keszthely XVIII–XIX. századi forrásadottságai mellett erre az egy településre vonatkozóan sem kecsegtethetett a belátható befejezés reményével. Minden bizonnyal emiatt kényszerült lemondani a regionális kutatás tervéről, s vette górcső alá egyetlen mezőváros XVIII–XIX. századi társadalmát. A kötet elolvasása után a *Bevezetésben* írottakhoz egyetlen megjegyzés kívánczik. A disszertációra s az azt megelőző kutatómunkára szemmel láthatóan jelentős hatást gyakorolt a mikrotörténeti szemléletmód, de Benda ezt nem említi (a szerkesztők viszont több helyütt is utalnak rá).

A disszertáció a makroszkopikus nézőponttól halad a mikroelemzések felé. Az első egység *A társadalmat meghatározó tényezők – az elemzés kontextusai* címet viseli. Benda Gyula ebben a korabeli társadalmat alapvetően meghatározó (vagy meghatározónak feltételezett) térbeli, konjunkturális és